

Міністерство освіти та науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної педагогіки
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
(магістра)

з теми: **«МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ
У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

Виконав: здобувач вищої освіти
Ps1-M23 групи
спеціальності: 053 Психологія
Владислав Едуардович Полторацький

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, доцент, доцент
кафедри загальної
та практичної психології
Наталія ГОНЧАРУК

Рецензент:
кандидат педагогічних наук,
професор кафедри медико-психолого-
педагогічних основ корекційної роботи
Олена ВЕРЖИХОВСЬКА

Кам'янець-Подільський, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1. Характеристика пізнавальної активності як об’єкта психолого-педагогічного вивчення.....	7
1.2. Психологічні особливості розвитку пізнавальної активності у дітей дошкільного віку	13
1.3. Теоретичний аналіз концептуальних підходів до формування пізнавальної активності	22
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СФОРМОВАНOSTI ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	28
2.1. Методологічні основи експериментального дослідження пізнавальної активності дошкільників	28
2.2. Психологічний аналіз сформованості рівнів пізнавальної активності у дітей дошкільного віку	34
Висновки до другого розділу.....	51
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У ДОШКІЛЬНИКІВ	52
3.1. Психологічні умови формування пізнавальної активності дітей дошкільного віку	52
3.2. Змістові аспекти розвитку пізнавальної активності у дошкільників.....	58
Висновки до третього розділу.....	77
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Актуальність теми. Дошкільні заклади є важливим інститутом підготовки дітей до навчання у школі, що здійснюється на основі формування пізнавальної діяльності. У зв'язку з цим важливим завданням практичних психологів і педагогів є створення передумов для опанування пізнавальних функцій. Необхідним аспектом у цьому плані є стимулювання пізнавальної активності як основи для засвоєння знань. Вона створює мотиваційну готовність до більш високих рівнів пізнавальної діяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що розвиток пізнавальної активності є важливою стороною діяльності людини і здійснюється впродовж усього її життя. Вченими філософами (Арістотель, Ф. Бекон, І. Кант, Г. Лейбніц, Д. Локк), психологами (Дж. Брунер, П. Гальперін, Ж. Піаже) неодноразово підкреслювалась необхідність прийняття активної позиції щодо пізнання довкілля.

Аналіз психолого-педагогічних аспектів проблеми формування пізнавальної активності свідчить про постійний інтерес науковців до цього процесу. Зокрема, І. Бех, О. Мачушник, Л. Солодовник, В. Суржанська, Л. Терлецька, Т. Шепеленко розробляють концептуальну модель пізнавальної активності. Вчені О. Білан, А. Богуш, К. Варивода, С. Гін, О. Жейнова, С. Кульчицька, В. Курносова, О. Низьковська, А. Яценко описують пізнавальну активність дітей дошкільного віку. Науковці І. Василяшко, Н. Весела, О. Горбенко, І. Данилюк, С. Дичківська, К. Крутій, Т. Грицишина, О. Лозова розробляють методичні рекомендації щодо впровадження деяких інноваційних форм пізнавальної активності. Вчені М. Берегова, В. Бондар, Д. Борулько, Н. Савінова досліджують пізнавальну активність дітей із порушеннями психофізичного розвитку. Дослідники С. Білобровець, О. Гаврилов описують шляхи розвитку пізнавальної активності дошкільників з інтелектуальними порушеннями в інклюзивному закладі. Автори А. Аніщук, Л. Артемова, Л. Байда, О. Кононко, Т. Ткачук.

М. Федорова характеризує пізнавальну активність як складову освітньої програми.

Аналіз теоретичних джерел, що вивчають пізнавальну активність дітей дошкільного віку, дозволяє констатувати, що вона проявляється у спілкуванні з дорослими та однолітками (Т. Дуткевич, В. Котирло, В. Суржанська); предметній діяльності (Г. Люблінська); грі (Л. Божович, Ю. Косенко, Л. Лохвицька, М. Поддяков, В. Тютюнник); у процесі підготовки до шкільного навчання (Р. Буре, Т. Кондратенко, В. Котирло, С. Ладивір, А. Яценко). Вченими одностайно підкреслюється той факт, що з нагромадженням дошкільниками досвіду пізнавальної діяльності підвищуються їхні пізнавальні інтереси (Т. Ткачук, Л. Лохвицька, М. Федорова, Т. Шепеленко, В. Юркевич) та формується мотиваційна основа для майбутньої діяльності.

Незважаючи на наявність низки наукових публікацій, присвячених вивченню пізнавальної активності, потреба у її дослідженні, узагальненні та систематизації залишається особливо відчутною. Визначальним є апробація її організаційних форм та опрацювання психологічних аспектів дослідження, що визначило напрям теми кваліфікаційної роботи «Методи формування пізнавальної активності у дітей дошкільного віку».

Об'єкт дослідження – процес формування пізнавальної активності у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – психологічні умови, напрями та змістові засади формування пізнавальної активності у дітей дошкільного віку.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати психологічні особливості та визначити психологічні умови, напрями, змістові засади формування пізнавальної активності у дітей дошкільного віку.

Відповідно до мети сформульовані завдання дослідження:

1. Виконати теоретичний аналіз наукових та експериментальних джерел вивчення пізнавальної активності, проаналізувати концептуальні підходи до формування пізнавальної активності в умовах дошкільного закладу.

2. Визначити та експериментально обґрунтувати психологічні особливості пізнавальної активності дітей дошкільного віку.

3. Розробити психологічні рекомендації щодо підвищення пізнавальної активності дітей дошкільного віку.

Теоретико-методологічною основою дослідження є положення Ш. Амонашвілі, С. Максименка, І. Беха про сутність пізнавальної активності, методологічні основи В. Суржанської, Ж. Піаже щодо формування активності у процесі пізнавальної діяльності; концепція О. Білан, Г. Біленької, О. Богініч, Н. Богданець-Білокаленко, О. Низьковської, В. Огневюк, О. Машовець розвитку пізнавальної активності в умовах ігрової діяльності.

Методи дослідження: *До теоретичних методів* дослідження відносяться теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми наукової роботи, аналіз стану розробленості проблеми у науково-методичній літературі. *До емпіричних методів* належать психологічні тестові методики, проєктивні техніки, анкетування, бесіда, спостереження, вивчення продуктів діяльності. *До статистичних методів* відносяться методи статистичного опрацювання результатів дослідження.

База експериментального дослідження. Констатувальне дослідження пізнавальної активності дітей дошкільного віку було здійснено у Кам'янець-Подільському дошкільному навчальному закладі №30 «Сонечко». В експерименті взяло участь 48 дітей дошкільного віку.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше:

- розроблено методику експериментального дослідження пізнавальної активності дітей дошкільного віку;
- розроблено програму та змістові засади формування пізнавальної активності дітей дошкільного віку;
- виділено творчу активність як окремий показник підвищення пізнавальної активності у дітей дошкільного віку;

доповнено та розширено:

- зміст і сутність пізнавальної активності,

- значення пізнавальної активності у розвитку навчальних вмінь і навичок дошкільників у контексті підготовки до навчання у школі;

уточнено:

- показники, види, рівні та чинники пізнавальної активності дітей дошкільного віку,
- психологічні умови формування пізнавальної активності дітей в умовах дошкільного закладу.

Теоретичне значення дослідження полягає у науковому обґрунтуванні поняття пізнавальної активності як особистісної якості, що проявляється через ставлення до пізнавальної діяльності, визначає готовність до самостійної діяльності у контексті оволодіння пізнавальними діями. Складовими пізнавальної активності визначено самостійність, ініціативність, надситуативність, мобільність у засвоєнні знань.

Практична значущість. Результати експериментального дослідження можуть використовуватись у роботі психологів і педагогічних працівників закладів дошкільної освіти з метою діагностики та розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку. Дані експерименту можливо застосовувати як практичний матеріал для отримання освіти здобувачами вищих навчальних закладів.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Теоретичний та емпіричний аналіз психологічних умов формування пізнавальної активності дітей в умовах шкільної групи дав можливість зробити такі висновки.

Результати теоретичного дослідження дозволили констатувати, що:

1. Пізнавальна активність – це риса особистості, яка виявляється у її ставленні до пізнавальної діяльності, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності.

Пізнавальна активність має структуру, в якій вчені виокремлюють: а) типи: адаптивний і продуктивний (В. Суржанська); б) види: потенційна і функціонуюча; зовнішня та внутрішня; імпульсивна і усвідомлена; ситуативна та інтегральна (В.Лозова); в) компоненти: мотиваційний, емоційний, орієнтаційний, змістовно-операційний, оціночний; в) рівні: виконавський, реконструктивний, творчий; репродуктивно-наслідувальний, пошуково-виконавський, творчий; високий, середній, низький.

Виходячи з аналізу наукової літератури, особливостей розвитку дітей дошкільного віку та мотиваційної основи нашого дослідження, ми вважаємо пізнавальну активність дітей дошкільного віку як активність, що формується і розвивається на основі пізнавальної потреби у різних видах діяльності, характеризується пізнавальною орієнтацією, ініціативністю, самостійністю дитини.

Психологічними особливостями розвитку пізнавальної активності в дошкільному віці є здатність реалізовуватись у різних видах діяльності; розмірковування, наявність пізнавального інтересу та допитливості; поєднання інтелектуального та емоційного ставлення до предметів та явищ дійсності.

Теоретичний аналіз концептуальних підходів до формування пізнавальної активності дозволив стверджувати, що під формуванням пізнавальної активності дитини дошкільного віку розуміють процес та результат особисто спрямованих педагогічних і стихійних впливів на особистість, що сприяють організації активного діяння, переживання, індивідуального досягнення, творчого відкриття нового, самовираження. Творчі завдання, які використовуються для формування пізнавальної активності, передбачають наявність суперечностей, які у свою чергу посилюють пізнавальні інтереси, стимулюють дослідницькі пізнавальні дії.

2. Результати експериментального дослідження, що мають за мету психологічний аналіз сформованості пізнавальної активності у дітей дошкільного віку дозволяють сформулювати такі висновки:

Робота вихователів з формування пізнавальної активності дошкільників носить переважно поверховий характер, проводиться без урахування специфіки індивідуального розвитку дітей. Вихователям важко виявити дійсні причини наявних низьких рівнів розвитку пізнавальної активності дітей. Працівники дошкільних закладів застосовують творчі завдання на окремих заняттях, але така робота носить стихійний непланомірний характер. У той же час вихователі вказують на недостатність методичної літератури з цього питання.

Проведене констатувальне обстеження дітей старших груп виявило чотири рівні сформованості пізнавальної активності дітей дошкільного віку – репродуктивно-наслідувальний (34,9%), репродуктивно-виконавчий (30,1%), конструктивно-виконавчий (24,9%), творчий (10,1%).

Встановлено залежність рівня пізнавальної активності від таких чинників як: особливості пізнавальної діяльності дітей (уміння уважно слухати, розуміти новий матеріал, запам'ятовувати його, встановлювати зв'язки з попередніми знаннями; застосовувати набуті знання, уміння й навички у своїй практичній діяльності); особливості спілкування дитини з дорослими та однолітками (статусні позиції у цих соціальних утвореннях);

характер самооцінки дошкільників; особливості організації пізнання дітей дошкільного віку під час занять та у повсякденному житті.

Аналіз особливостей пізнавальної діяльності дошкільників показує, що сформованість уміння уважно слухати, розуміти новий матеріал, запам'ятовувати його, встановлювати зв'язки з попередніми знаннями, застосовувати набуті знання, уміння й навички у своїй практичній діяльності здійснює вплив на розвиток пізнавальної активності дитини. Отримані внаслідок констатувального експерименту дані свідчать про необхідність проведення роботи, спрямованої на підвищення рівня пізнавальної активності дітей дошкільного віку.

3. Психологічні умови формування пізнавальної активності дітей дошкільного віку окреслюються особливістю психолого-педагогічного впливу на дитину та рівнем її пізнавальної активності, від якого відштовхувались при побудові розвивально-виховного впливу. Основними критеріями виховання пізнавальної активності стає вплив зовнішніх умов (соціально-психологічного клімату, активної позиції дорослого по відношенню до дитини) та формування внутрішніх ресурсів особистості (стимулювання інтересу, допитливості, підвищення самостійності, розвиток адекватної самооцінки; виховання позитивних емоцій, фантазії, прагнення до спілкування з дорослим та однолітками)

Результати психолого-педагогічного аналізу дозволили сформулювати методичні рекомендації із застосування творчих завдань у процесі формування пізнавальної активності дошкільників. Вони включають такі положення: систематичну цілеспрямовану роботу з формування пізнавальної активності дітей дошкільного віку на основі єдиного підходу педагогів та батьків; застосування творчих завдань як засобу становлення дитячого пізнання на основі взаємодії дорослого і дитини.

У процесі психологічної роботи нами створено програму розвитку пізнавальної активності, яка базується на комплексному підході до формування пізнавальної активності.

Основними її напрямками є:

- формування мотиваційних чинників пізнавальної активності;
- підвищення функціональності пізнавальних процесів у дошкільників;
- активація творчих видів діяльності;
- стимулювання самостійності у процесі пізнання;
- організація пізнавальної комунікації з однолітками та дорослими.

Основними методами психологічної роботи визначено: корекційно-розвиткові вправи, дидактичні ігри, ігри за правилами, ділові ігри, поведінкові техніки, групові дискусії, моделювання життєвих ситуацій, читання дитячих енциклопедій, артотерапевтичні техніки, сюжетно-рольові ігри, рухливі ігри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.
2. Берегова М.І., Савінова Н.В., Борулько Д.М. Інклюзивне навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку : навч.-метод. посіб. Миколаїв : видавець Торубара В.В., 2019. 166 с.
3. Бех І.Д. Концептуальна модель Я-центрованості у вихованні та духовному розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. № 3. (88). 2015. С. 5-16.
4. Білан О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / за заг. ред. О.В. Низьковської. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 256 с.
5. Білан О. Оповідання за ілюстраціями. Молодший шкільний вік Київ : Шкільний світ, 2011. 128 с.
6. Білобровець С.О. Формування пізнавальної активності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в інклюзивному закладі. 2023. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7204/Bilobrovets-S.O.-SoO2-M21z-free.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Богуш А. Вибрані науково-педагогічні статті / упоряд. Л. В. Калуська / за заг. ред. А. М. Богуш. Тернопіль: підручники і посібники, 2019. 304 с.
8. Болсун С.А. Освітній потенціал ТРВЗ (теорія рішення винахідницьких завдань). *Завуч. Усе для роботи (Осн)*. 2014. №7-8.С.48–60.
9. Бондар В. І. Спеціальна освіта в Україні: погляди в майбутнє. Київ, 2004. С. 29–114.

10. Валентьева Т.І. Сутність, мета, принципи і форми співробітництва дошкільного навчального закладу з батьками дошкільників. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..

11. Варивода К. Нейрогімнастика як ефективний метод покращення когнітивних функцій дошкільників: аналітичний огляд. *Scientia et Societas*. 2023. Vol. 3. С. 115–122.

12. Василяшко І. П., Горбенко С. Л., Лозова О. В., Патрикеева О. О. Методичні рекомендації щодо впровадження STEM-освіти у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах України на 2017-2018 навчальний рік. *Методист*. №8. 2017. С. 38–43.

13. Весела Н. О. STEM-освіта як перспективна форма інноваційної освіти в Україні. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи : матеріали I Всеукр. науково-практичної інтернет конф. з міжн. уч. (м. Тернопіль, 12 жовт. 2017)* Тернопіль, 2017. С. 25–29.

14. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі та соціальному середовищі : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.

15. Гін С. І. Заняття з ТРВЗ в дитячому садку: посібник для педагогів дошк. установ: 3-є вид. Мінськ: ІОЦ Мінфіну, 2007. 112 с.

16. Гладуш В.А. Тенденції розвитку теорії і практики післядипломної освіти дефектологів в Україні (1950–1990 рр.). *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2012. Ч. 1. С. 59–69.

17. Данилюк О.В. Впровадження інноваційної технології ТРВЗ під час організованої навчальної діяльності дітей дошкільного віку. 2022. URL: <https://genezum.org/library/vprovadjennya-innovaciynoi-tehnologii-trvz-pid-chasorganizovanoi-navchalnoi-diyalnosti-ditey-doshkilnogo-viku>

18. Державний стандарт початкової освіти з урахуванням Типових освітніх програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87. URL : <http://surl.li/cyweq> (дата звернення: 12.10.2022).

19. Дитина: Освітня програма для дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В. О. Огневюк; авт. колектив: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко та ін.; наук. ред. Г. В. Беленька, О. А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 304 с.
20. Дичківська І.М Інноваційні педагогічні технології: підруч. Київ : Академвидав., 2015. 304 с.
21. Дошкільна освіта: словник-довідник / Упор. К. Л. Крутій, О. О. Фунтікова. Запоріжжя : ЛПІС ЛТД, 2010. 324 с
22. Жейнова, С. Курносова В. Проблема розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. С. 100–106.
23. Крутій К.Л. Концепція та методичні засади програми «Дитина в дошкільні роки». Запоріжжя: ЛПІС, 2000. 230 с.
24. Крутій К., Грицишина Т. STREAM-освіта дошкільників: виховуємо культуру інженерного мислення. *Дошкільне виховання*. 2016. №1. С.3–7.
25. Кульчицька О.І. Дізнаємося про вікові особливості дітей дошкільного віку. *Обдарована дитина*. 2002. № 1. С. 37–41.
26. Ладивір С. О. Розвивальні можливості дослідницького методу навчання дошкільників. *Актуальні проблеми психології*. Психологія розвитку дошкільника. 2007. Вип. IV. С. 96–97.
27. Ладивір С. Пізнавальний розвиток: пошук ефективних шляхів // *Дошкільне виховання*. 2002. № 10. С. 4–7.
28. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності дошкільників. Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди. 2-е вид., доп. Харків : ОВС, 2000. 164 с.
29. Марусинець М. М. Розвиток пізнавальної активності. *Дошкільне виховання*. 2005. №11. С. 11–12.

30. Мачушник О.Л. Пізнавальна активність у контексті психологічного знання. *Актуальні проблеми психології*. 2014. Вип. 11. С.73–79.
31. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. *Дошкільне виховання*. 2002. № 7. С. 4–9.
32. Психологія розвитку : словник: ред.-упоряд. Л.А. Карпенко; під заг. ред. А.В. Петровського, А.Л. Венгера. *Психологічний лексикон. Енциклопедичний словник: У 6 т.*, 2006. 176 с.
33. Солодовник Л. Особливості формування пізнавальної активності у дітей дошкільного віку в процесі дидактичних ігор природничого змісту. *Вісник психології і педагогіки*. 2015. Вип. 15. URL : <http://www.psych.kiev.ua/>
34. Суржанська В.А. Творчі завдання в роботі з дітьми дошкільного віку : навч. посіб. для студентів факультетів дошкільного виховання (денної та заочної форми навчання) та вихователів дитячих дошкільних закладів. Київ : Знання, 2003. 34 с.
35. Суржанська В.А. Критерії, показники та рівні пізнавальної активності дітей дошкільного віку. 2024. URL : http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_45/37.pdf
36. Терлецька Л. Формування навчально-пізнавальної активності дошкільників у контексті реалізації мети і завдань української освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. Вип. 9. С. 129–134.
37. Ткачук Т. Радість пізнання. *Дошкільне виховання*. 2002. №9. С.10–11.
38. Федорова М. А. Пізнавальна активність як складова формування моральних цінностей в школярів початкових класів. *Нові технології навчання. Науково-методичний збірник*. 2011. № 69. С. 116–120.
39. Шепеленко Т.Л. Теоретичні засади проблеми пізнавальної активності і самостійності студентів. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*. 2017. № 2 (14). С. 109–115.

40. Школа для кожного : посіб. / упоряд. : Л. Ю. Байда. Київ, 2015. 60 с.
41. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років /О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : МЦФЕР-Україна, 2019. 488 с.
42. Яценко А.В. Джерельце творчості. ТРВЗ. Харків : Ранок, 2011. 176 с.
43. Piaget J. The Language and Thought of the Child. Milton Park : Taylor & Francis, 2015. 320 p.